

УДК 74.200.51

БІЛИК

Алла Юрїївна,

канд. іст. наук, доцент кафедри
суспільних дисциплін

Київської державної академії водного
транспорту ім. гетьмана Петра
Конашевича-Сагайдачного

ПРИМІТИВНЕ ОЗБРОЄННЯ І ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ В ДЕРЖАВАХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

У статті досліджується розвиток військової техніки в державах Північного Причорномор'я. Дається коротка характеристика таким родам військ як піхота, яка була основним видом військ в державах Північного Причорномор'я, кінноті, військово-морському флоту, а також фортифікації.

В статье исследуется развитие военной техники в государствах Северного Причерноморья. Дается краткая характеристика таким родам войск как пехота, которая была основным видом войск в государствах Северного Причерноморья, коннице, военно-морскому флоту, а также фортификации.

In this article it is presented a snapshot of such crops as infantry (the foot) which was the main corp in States of North Prichornomorja, to horse cavalry, military-naval fleet and as well to fortification siege affair.

Військове мистецтво і озброєння грецьких переселенців Північного Причорномор'я на ранньому етапі мало чисто грецький характер і відрізнялося від озброєння місцевих племен.

Але з плином часу військова справа Північного Причорномор'я набула специфічних рис, не властивих метрополії. Тут військова справа повинна була відповідати головному завданню – боротьбі з місцевими племенами, численній, легкоозброєній масі воїнів на чолі яких виступали одягнені у броню вожді.

Грецькі держави постійної армії не мали, і у разі військової загрози колегія стратегів збирала ополчення з цивільного полісу. Багаті і середні

верстви суспільства купували озброєння за свій рахунок і формували частини тяжкоозброєних воїнів. Незаможні громадяни виступали як легкоозброєні воїни. Така організація військової справи існувала в усіх північних причорноморських полісах. У містах Боспору після встановлення на Боспорі в 438 р. до н.е. династії Спартакідів формується армія найманців, яка набиралася з фракійців і пафлагонців.

Окрім них у військових компаніях в якості союзного війська могли брати участь і місцеві племена. Так при завоюванні Феодосії на стороні Боспору діяли скіфські війська.

Важкоозброєна піхота була основним видом війська в державах Північного Причорномор'я. Її головною зброєю були два списи, кожний з яких складався з двометрового держака і залізного наконечника з довгою втулкою і витягнутим вістря. Один із списів кидався в супротивника, а другий використовувався для ближнього бою. У ближньому бою широко застосовувалися мечі. Найчастіше вживався дволезовий, загострений грецький меч, який був здатний наносити рубаючі і колоті удари, а також однолезовий, меч, що розширювався в середній частині і знаходився на озброєнні кінноти, пізніше він використовувався і піхотою. Шоломи більш раннього часу виготовлялися з бронзи, а в останні віки до нашої ери - із заліза. Вони були різних конструкцій. Багато шоломів у верхній частині мали гребінь, до якого прикріплялися прикраси – хвости тварин або пір'я птиць.

Війська Північного Причорномор'я мали локальні відмінності. На Боспорі основну роль грала кіннота, в той час як в Ольвії і Херсонесі велику роль грали важкоозброєна піхота і стрільці з луків. Битву зазвичай починали легкоозброєні воїни, які знаходилися попереду фаланги. Вони обстрілювали супротивника і відходили на її фланги, прикриваючи таким чином важкоозброєну піхоту. Після цього фаланга завдавала лобового удару зімкнутим рядом, висунувши вперед списи і вирішувала результат битви в рукопашному бою. Розбитого супротивника переслідували легкоозброєна піхота і кіннота. З IV ст. до н.е. остання складалася з 16 зімкнутих лінійних шеренг. Важкоозброєна піхота

першого ряду була прикрита щитами і озброєна списами. Інші ряди воїнів не мали щитів. Вони тримали в обох руках списи, довжина яких постійно збільшувалася і досягала в останній шерензі 6–7 м. Цими списами македонська фаланга завдавала більш нищівного удару, ніж дорійська. Кіннота прикривала її фланги. Дорійська і особливо македонська фаланги не могли діяти на гористій місцевості, і їх найуразливішим місцем залишалися фланги і тил.

Кіннота як вид збройних сил мала важливе значення у війську Північно-причорноморських держав. Стрімкій і численній кінноті кочових племен держави Північного Причорномор'я і в першу чергу Боспор протиставляли свою добре організовану і озброєну кінноту. Наступальна зброя її складалася з лука, дротика, списа і меча.

Метальною зброєю на близькі відстані служили дротики. Їх зазвичай метали рукою, але, ймовірно, при необхідності ними могли користуватися як списами. У оборонні обладунки кіннотника входили: шолом, панцир, та щит.

Страбон повідомляє, що щити іноді плелися з лози. Залізні обладунки нерідко згори покривалися тонкими бронзовими, срібними або золотими пластинками і могли бути прикрашені різьбленим або рельєфним орнаментом. У описі Диодором Сицилійським битви біля річки Фат добре простежуються тактичні прийоми епохи еллінізму, взаємодії між різними родами військ і провідна роль кінноти у бойових діях. Сатир, по скіфському звичаю, знаходився в центрі бойового ладу і загін, очолюваної ним кінноти завдавав удару не по флангах, а по центру ворожого війська. У декреті Херсонесу на честь Діофанта повідомляється про застосування тактики координованої дії окремих частин армій. В той час, як важкоозброєна фаланга приймала удар скіфо-роксоланського війська, інші, більш рухливі частини, заходили в тил супротивника, завдаючи останньому повної поразки.

З повідомлень Страбону було відомо, що кіннота брала участь у битвах не лише на суші, але і на льоду Керченської протоки, коли полководець Мітрідата Евпатора Неоптолем в кінному строю отримав перемогу над варварами.

У I – II ст. н.е. відбувається значна зміна в озброєнні і тактиці сарматської кінноти. Ударною її силою стають катафактарії – важкоозброєні вершники. Зміна озброєнь і тактики кінноти відбулися в цей час і в античних державах Північного Причорномор'я. Кіннота мала озброєння сарматського типу, про що свідчать знахідки у боспорських похованнях і пам'ятники образотворчого мистецтва. Наступальне озброєння важкої кінноти в цей час складалося з луків, дротиків, пік і мечів. У ходу були ще луки скіфського типу, але все частіше їм на зміну приходив великий «сарматський» або «гунський» лук. Ця зміна відбувається в I ст. до н.е. – I ст. н.е. Стріли великого «сарматського» лука були здатні пробивати панцир важкоозброєного кіннотника.

Основну силу клину сарматських катафактаріїв складали важкоозброєні вершники, коні яких мали броньове покриття, а до їх тулуба були прив'язані списи, здатні одним ударом пронизати двох чоловік, за ними йшли вершники, озброєні мечем і штурмовим списом. Важкоозброєна кіннота античних міст Північного Причорномор'я, подібно до сарматської, мала додаткові оборонні обладунки, що захищали коней.

У IV ст. до н.е. в Ольвії була створена потужна система оборони. Дуже вміло вибрана лінія оборони проходила по краях плато над глибокими балками, що обрамляли місто з двох сторін, з третьої сторони межею служив берег Бугського лиману. Подібні природні перешкоди утрудняли штурм міських укріплень і установку у його стін облогових машин. Хороші фортифікаційні споруди дозволили Ольвії витримати облогу 30-тисячної армії Зопіріона. Ворота північної стіни були фланковані з двох сторін вежами, що виступали вперед і дозволяли захисникам зустрічати супротивника, що наближається, фронтальним і фланговим обстрілом. Про високий рівень фортифікації античних міст Північного Причорномор'я особливо наочно свідчать оборонні споруди Херсонесу. Самі ранні укріплення Херсонесу відносяться до IV ст. до н.е. Вони вдало поєднуються з рельєфом місцевості. Стіни двохпанцирні з ретельно обтесаними боками з буту каменю і глини. Кладки стін складені досуху. Для зчеплення каменів, які лежали поруч між собою, в них робилися

спеціальні пази, в які вставляли дерев'яні пілони у вигляді хвоста ластівки. Товщина стін від 3,2 до 4 м. Стіни були прикрашені вежами, які мали прямокутні контури, в III ст. до н.е. зводять круглі вежі, а в перших століттях нашої ери форма веж знову прямокутна. Збереглися міські ворота елліністичного часу, з внутрішньої сторони посилені пілонами. У передній частині воріт є пази, якими, згори у разі потреби могли бути швидко спущені залізні ґрати. Посередині отвору воріт знаходилися двостулкові двері. Ворота закривалися засувом, що засовувався через наскрізні отвори в південно-східному пілоні. З внутрішньої сторони стіни розміщувалося приміщення караулу. У перші віки нашої ери йде інтенсивне оновлення оборонних споруджень міст Північного Причорномор'я. У Херсонесі збереглися залишки укріплень, де в перші віки нашої ери знаходилися римські загоны. Особлива увага приділялася зміцненню окремих міст – Танаїса і Горґіппії.

У західній частині Танаїса збереглися залишки міських стін кінця I - початку II ст. н.е. складених з великих і середніх каменів неправильної форми. У кріпосній стіні відкритий перехід із склепінчастим перекриттям був складений з обтесаних квадратів.

На Керченському півострові збереглися два вали, що перерізали півострів з півночі на південь, що служили для захисту сільськогосподарської території від нападів кочівників. Страбон повідомляє, що данину кочівникам не платять ті, хто упевнений у своїй здатності завадити вторгненню і як приклад цьому приводить боспорського царя Асандра, який побудував на перешийку Херсонесу, поблизу від Меотиди стіну завдовжки 360 стадій і спорудив на кожну стадію по 10 веж. Окрім сухопутних військ і фортифікаційних споруд грецькі держави Північного Причорномор'я мали і військовий флот, мали вони також транспортні і торгові морські судна. Так, для плавання по Сивашу місцеві жителі користувалися зшитими з шкір човнами, про що говорить Страбон, а Геродот розповідає про звичай таврів приносити в жертву Діві тих іноземних мореплавців, що потерпіли крах і яких вони могли захопити у бухтах або у відкритому морі. Ймовірно це були морські човни, подібні до тих, якими,

згідно зі свідченням Страбона і Тацита, користувалися племена ахейців, що мешкали південніше Горгіппії на гористій території, позбавленій гаваней. Вони будували для нападу на пропливаючі кораблі вузькі, легкі човни, місткістю до 20-30 чоловік. Ці судна були зроблені без єдиного металевого цвяха. Під час штормової погоди, борти нарощувалися дошками, утворюючи дах, захищаючи таким чином судно від хвиль. А гострий загнутий ніс і корма сприяли тому, що судно могло приставати до берега будь яким кінцем. Письмові свідчення про розвиток хлібної торгівлі Боспору з Середземномор'ям і особливо з Афінами, примушують думати, що Боспор мав потужний торговий флот, а для охорони торгових морських шляхів, супроводу торгових і транспортних судів, для боротьби з піратами, були потрібні постійні військово-морські сили. Трієри, побудовані античними майстрами, мали тарани, розташовані близько до поверхні води, таранні удари такими суднами завдавалися вище за ватерлінію. Часто, окрім нижнього тарану, був ще і верхній. З двох сторін носової частини трієри кріпилися бруси за допомогою яких ламалися весла на судах супротивника. Для поворотів під час руху трієра мала в кормі з кожного борту по одному укріпленому керму у вигляді великого весла. На судні цього типу було декілька якорів, які зазвичай знаходилися в носовій частині корабля. На трієрі була суцільна палуба, під якою розташовувався трюм, що служив для часткового розміщення веслярів і для зберігання і перевезення провіанту і різних запасів. З IV ст. до н.е. на судах з'являється легка, верхня палуба, що захищала веслярів верхнього ряду від стріл і дротиків і службове приміщення для розміщення у ньому воїнів. У трієри були три ряди весел, розташованих уздовж борту один над іншим. Усі три ряди весел працювали разом тільки під час бою. Згідно зі свідченням Фукідіда у разі потреби Трієра за допомогою весел могла рухатися кормою вперед. Зазвичай на трієрах встановлювалося по одній щоглі, виготовленій з цілого дерева. Щоглу встановлювали майже посередині судна, дещо ближче до його носової частини, будучи об'ємною, вона при потребі могла укладатися уздовж борту. На судні було військова команда з 18 воїнів.

Грецький військово-морський флот перед битвою шиковався бойовим строєм. У центрі розташовувався корабель командувача флотом – наварха. Перша шеренга – кораблів прагнула зруйнувати і прорвати стрій ворожих суден. У другому строю знаходилися транспортні і резервні судна, які при своїй перевазі в чисельності, намагалися охопити ворога з флангів.

У Північному Причорномор'ї були зручні і добре обладнані порти, гавані і свої верфі для будівництва кораблів. Страбон пише, що всюди уздовж Кіммерійського Боспору були зручні гавані, він згадує про гавань Феодосії, яка може вмістити 100 кораблів, про прекрасну гавань Німфея, пантикапейську гавань, що знаходилася на східній стороні міста, де були і верфі для будівництва 30 кораблів. Великий мол цієї гавані, добре видимий під водою Керченської бухти, ще на початку ХХ ст., був знищений при спорудженні нового молу.

Античні держави Північного Причорномор'я за своєю соціальною природою принесли античну цивілізацію зі всіма особливостями і всіма досягненнями на берег Чорного моря. Тісний зв'язок із Середземномор'ям з основними центрами античного світу був тим постійно діючим фактором у житті грецьких держав, які виникли і стали північною периферією цього світу. Грецькі держави як носії більш високого рівня соціального розвитку мали значний вплив на місцеві племена.

Список використаної літератури

1. *Блаватський В. Д.* Вплив античної культури на країни Північного Причорномор'я / В. Д. Блаватський. – М., 1964.
2. *Гайдукевич В. Ф.* Боспорское царство / В. Ф. Гайдукевич. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – 622 с.
3. *Гриневич К. Е.* Херсонес и Рим / К. Е. Гриневич // Вестн. древней истории. – 1947. – № 2.
4. *Лапин В. В.* Греческая колонизация Северного Причерноморья / В. В. Лапин. – К., 1966. – 237 с.
5. *Ростовцев М. И.* Скифия и Боспор / М. И. Ростовцев. – Петроград, 1925. – 452 с.
6. *Цветаева Г. А.* Боспор и Рим / Г. А. Цветаева. – М., 1979. – 135 с.
7. *Шелов Д. Б.* Античний світ Північного Причорномор'я / Д. Б. Шелов. – М., 1956.